

МОНГОЛЫН ИХ ЭРДЭМТЭН АРГАСУН /1259 -1311/*Ш.Нацагдорж*

1203 онд Хэрэйдийн хан Тоорил Чингисийг гэнэдүүлэн устгахаар нууц төлөвлөгөө зохиож түүнээ биелүүлэхийг завдан байхыг ван хан Тоорилын нэгэн зарц адуучин Кишлиг санамсаргүй сонсч мэдээд түүний нөхөр адуучин Баадайд хэлж тэр хоёр энэ тухай Тэмүүжинд мэдэгдэхээр хэлцэн Чингисийн байгаа газар маш хурдлан очиж аливаа учрыг мэдэгдсэн ажээ. Баадай, Кишлиг хоёрын ийнхүү мэдээлсэн нь Чингисийг үхлийн аюулаас аварсан төдийгүй улмаар Хэрэйдийн ван ханыг хиар цохиж Хэрэйд улсыг мөхөөж хэрэйдүүдийг эрхэндээ оруулахад их ач тустай хэрэг болжээ.

Чухамхүү иймийн учраас Чингис адуучин Баадай, Кишлиг хоёрыг ихэд талархан сайшааж мянганы ноён өргөмжилсөн ба мөн дархан цолоор шагнажээ. Түүнээс хойш хүмүүс тэр хоёрыг Баадай дархан, Кишлиг дархан гэж хүндэтгэн дуудах болжээ. Чингис түүнд ач тус хүргэсэн хэнийг ч боловч огтхон ч мартдаггүй үргэлж дурсан санаж ачийг нь хариулахыг ямагт хичээдэг байжээ. Тэдгээр ачтан нараа биеэсээ төө ч холдуулалгүй дэргэдээ байлгаж, хаа ч явсан ямагт хамт явдаг байв. Чингис хамгийн итгэлт хүмүүсээ хуруу даран тоолохдоо Баадай, Кишлиг хоёрыг заавал оруулдаг ажээ.¹

Ийнхүү Баадай, Кишлиг хоёр туйлын нэр хүндтэй, нэр нөлөөтэй хүмүүс болжээ. Чингис Сартуул улсыг дайлаар мордохдоо Кишлигийг авч явсан ба Чингис хятадын алдарт эрдэмтэн Чан Чунь бумба хоёрын сонин чухал ярианд Кишлиг дархан ямагт байлцаж байжээ. Чингис Чань Чун бумбыг их ухаантай хүн гэж сайшаан түүний санал зөвлөлгөөг сонсох нь зүйтэй гэж Кишлигт айлдаж байжээ.² Баадай, Кишлиг хоёр үе улиран улсын хишгийг хүртэж, үр ач ач нар нь төрийн том хэргэм тушаалыг хүлээн явжээ. Харин Баадайн тухай түүх сударт цөөн гарах болсон нь Кишлигээс урьд нас барсан бололтой. Кишлигийн хөвүүн Болица Өгөөдэй хааны үед дайнд оролцон гавьяа байгуулж явсан байна. Болицын хөвүүн Нанзад Мөнх хааны үед /1208-1259/ Хятадал байлдан яваад энджээ. Нанзадын хөвүүн нь Аргасун хэмээгч байжээ. Бид чухамхүү энэ хүний тухай хэлэхийг хүссэн юм. Кишлиг бол Аргасуны элэнц өвөг ажээ. Юан улсын сударт Аргасуны намтарыг гавьяат сайд нарын адил тусгайлан гаргасан байдаг.³ Тэрхүү намтарт Аргасуны тухай сонирхолтой мэдээ дурджээ. Түүнд Аргасун сүр жавхлантай, дэмий өгүүлэх, ярихгүй, харвах намнах хэцүү бөгөөд монгол бичгийг

хичээгээд бас бичгийн ёсыг хүнд болгожээ хэмээн бичсэн байна. Хубилай /1215-1264/ Аргасунд төрд зүтгэсэн гавьяат сайдын үр ач хэмээн онцгой халамж анхаарал үзүүлж байжээ. Хубилай түүнд айлдаж байсан нь: “Танай өрх гэр бол төрд их гавьяа байгуулсан учир улсын түүх шастирт тусгайлан тэмдэглэсэн юм. Чи хичээгтүн. Би чамайг их хэрэглэх болно” гэжээ. Тэгээд хаан ширээ залгамжлах хөвүүндээ дарханыг /Аргасуныг хэлж байна/ энгийн хүн лүгээ адилтгаж болохгүй. Сайнаар өршөөж байваас зохино гэж зориуд захиж байжээ.⁴ Аргасун Хубилайн дараа хаан орыг залгамжилсан Өлзийт Төмөр /1294-1302/, Хайсан Хөлөг хаан /1307-1311/ нарын үед төрийн тэргүүлсэн сайд, зүүн, баруун гарын чинсан гэдэг өндөр албан тушаал хашиж явжээ. Аргасун төрөлхийн чигч шудрага, бас энэрэл асралтай, ард олны зовлон зүдүүрийг хөнгөлөх, албан татварын хүнд дарамтыг бууруулах, авилгач шунахай харгис хэрцгий ноёд сайд нарын булай явдлыг илчлэн залхаан гэсгээх зэргээр ажиллаж байсан учраас олны хайр хүндэтгэлийг ихэд хүлээж байжээ.

Өлзийт Төмөр хааны үед төв засгийн газрын зүүн гарын чинсаны тушаалыг гүйцэтгэхийн зэрэгцээ Ар Монголыг захирах үүргийг нэг хэсэг хугацаанд хавсран гүйцэтгэсэн ажээ. Ар Монгол /одооны Монгол Улс/ бол богд Чингис хааны тулгар төр мандсан өлгий нутаг, гал голомт мөн Чингис хааны дөрвөн Их Орд, Монгол гүрний их цэрэг, агт морь оршин байдаг тэргүүн зэргийн онцлог чухал газарт тооцогддог ажээ. Харин Өгөөдэй хааны угсааны Хайдуу зэрэг ноёд дайн самуун дэгдээж түүнийг дарах хэмээн Хубилай ба түүний орыг залгамжлагчид нэлээд удаан дайн байлдаан хийж байсны харгайгаар ард олон ихэд хэлмэгдэн, хүн мал үхэж хорогдсон ба байгалийн гамшиг ган зуд давхцаж Ар Монголын байдал үнэхээрийн хүнд болсон байжээ. Ийм учраас Өлзийт хаан хэдэн зуун, түмэн хүн амтай хүнд чухал газар болох Хархорум руу тэргүүн сайдыг илгээж илбэн тохинуулахаар томилон явуулжээ. Аргасун Монгол нутагт очоод хэд хэдэн чухал арга хэмжээ яаралтай авсны үрээр Юан улсын сударт тэмдэглэсэнчлэн умарт хязгаарын байдал их л засран сайжрав хэмээсэн байх ба Аргасунгийн ач гавьяагаар улс гэрт хойдыг санах зовлонгүй болов гэж бичсэн байна.⁵

Аргасун хаан төрийн хамгийн итгэлт хүн учир ордны шадар хамгаалагчдыг захирч байсан ба зуны улиралд хаан дээд нийслэл Шандуд зусах үеэр Аргасун нийслэлийг хамгаалан сахин үлддэг байжээ.

Аргасун зарим зальхай ноёд сайд нарын төрийн эсрэг үгсэл хуйвалдааныг илрүүлэн цаг тухайд нь устгаж байжээ. Жишээлбэл

Өлзийт хааныг нас барахад Ананд хэмээх нэг том сайд хаан ширээг булаах гэж үгсэл хуйвалдаан зохиож байсныг цаг тухайд нь илрүүлж Ананд болон түүний нөхөр сүлбээг цөмийг хүйс тэмтэрч Хайсан Хөлөгийг /1307-1311/ их хааны сууринд суулгах ажлыг туйлын чадамгай зохион байгуулсан ажээ.

Аргасун бол төрийн том зүтгэлтэн, бичиг цэргийн эрдэм хосолсон хүн байв. Хэдэн удаагийн байлдаанд амжилттай явж их гавьяа байгуулсан байна. Аргасун их бичгийн хүн учир улс гүрний соёл боловсролын хэрэгт оролцож хэд хэдэн чухал ажлыг санаачилсны дотор хятадын эртний их гүн ухаантан Кунзид зориулан тахилгын сүм байгуулсан ба Күнзийн сургаалыг судлах сургууль байгуулж монголын сайд ноёдын хөвүүд ач нарыг сургаж байжээ.

Аргасун түүхч эрдэмтэн байжээ. Монголын түүхийг нэвтэрхий сайн мэддэг учраас улсын түүх зохиох ажлыг толгойлон удирдаж, түүхийн хүрээлэнг даргалж, улсын түүх зохиох ажилд биечлэн оролцож, түүний ерөнхий редактор, ариутган шүүгч нь байжээ.

Чингис, Өгөөдэй, Гүюг, Мөнх, Тулуй нарын түүхийг өөрийн биеэр монгол бичгээр эмхлэн зохиосон бөгөөд тэрхүү зохиолыг Е Люжу гэдэг нэгэн хятад эрдэмтэн монголоос хятад хэлнээ хөрвүүлсэн гэдэг.⁶

Аргасун түүхч эрдэмтэн төдийгүй уран зураач байсан ажээ. Монгол бичигт гарамгай, хятад хэл бичигт гүн нэвтэрсэн эрдэмтэн байжээ. Иймийн учраас эртний хятадын бичгийн хүмүүсийн адил бичиг үсгийг уран гоёор таталган бичих, цэцэг мод, шувуу гөрөөс зэргийг чадамгай зурдаг байжээ. Зарим эрдэмтэн Чингис, Мөнх хааны хөргийг Аргасун гэдэг хүн зурсан мэдээг дурдсан боловч тэрхүү Аргасун чухам ямар угсааны хүн болохыг төдий л мэдсэнгүй, зарим нь ордны зураач бололтой гэж таамагласан байх юм.⁷

Одоогоор бидэнд мэдэгдэж байгаа Чингисийн хоёр зүйл хөрөг байдаг. Нэг нь хуучин манжийн хааны ордонд хадгалагдаж байсан Юан улсын хаад хатдын хөрөг, нөгөө нь 1953 онд Дундад улсын Хубэй мужид олдсон өнгө ялгаж зурсан, өндрөөрөө 50,3 см, өргөнөөрөө 40,8 см хэмжээтэй зураг болно. Энэ хөрөг монголын нэгэн язгууртны гэрт хадгалагдаж байсан бололтой. Дээрхи хоёр хөрөгт Чингисийн дүрийг бараг адилхан дүрсэлсэн ажээ. Энэ тухай эрдэмтэн Сайшаал тодорхой бичсэн байна. Ямар боловч аль алин нь Аргасуны бүтээлийн хувилбар болох нь гарцаагүй. Зарим эрдэмтэд Юан улсын бусад хаад, хатдын хөрөг нь мөн Аргасуны бүтээл бололтой гэж шинжжээ. Мэдээж Аргасун тэдгээр хүмүүсийг биеэр харж зураагүй, харин ордонд байсан нэр нь

үл мэдэгдэх зураачийн бүтээлээс дам хуулбарлан зурсан байх. Чингэхдээ уул бүтээлийг туурвигч нь монгол хүн, монгол зураач байсан нь маргаангүй.

Аргасун Юан улсын сударт дурдсанаар бол богд Чингис хааны хөргийг бүтээх даалгавар авч байсан ба хааны итгэлт шадар сайд байсны хувьд ордны нуул сан хөмрөгт хадгалагдаж байдаг “Их товчоон” зэрэг хэн хүнд үзүүлдэггүй түүх шастир, зураг хөргийг үзэх бүрэн эрхтэй хүн тул тэдгээрийг үзэж ашиглан Чингисийн хөргийг бүтээсэн байж таарна. Үүнд нэгэн цохон тэмдэглэх зүйл бол Аргасун бэлэн зургийг ердийн журмаар хуулбарлан зураагүй өөрийн өнгө аясыг нэмэрлүүлсэн гэж үзэлтэй. Аргасун Чингис богдын хөрөг ба Мөнх хааны хөргийг бүтээхдээ уул хүмүүсийн нүүр царай, бие бялдрын галбирыг төдийгүй, тэдгээрийн зан сэтгэлгээ дотоод ертөнцийг хэн ч үзсэн таамаглан мэдэж болохуйц дүрсэлсэн байна.

Ашигласан материал

1. Рашид ад Дин Судрын чуулган, 1-р боть, 1-рдэвтэр, тал 264.
2. Чань Чунь бумбын баруун зүгт зорчсон тэмдэглэл
3. Юан улсын судар, 136-рдэвтэр
4. Мөн судар
5. Юан улсын судар, 136
6. Дай Юан улсын судар. Насан-Өлзийн бичсэн өмнөх үг
7. С.Кучера. Проблема преемственности китайской культурной традиции при династи Юань – Роль традиции в истории и культуре Китая. /Юань гүрний үе дэх хятадын соёлын уламжлалын асуудал – Хятадын түүх ба соёл дахь уламжлалын үүрэг/ М, 1972